

sudjelovanja na Koncilu, crkva u Albaniji ima danas dvije biskupije, mnogo svećenika, redovnika, redovnica i misionara.

Doprinos Rumunjske crkve na Koncilu autor Anton Lucaci ne vidi toliko u teološkim, liturgijskim i pastoralnim idejama koliko u tihom i patničkom svjedočenju i zajedništvu u molitvama („Koncilska obnova u Rumunjskoj i Bugarskoj“, 415-425). Za razliku Rumunjske crkve, Bugarska je imala tu sreću da je neposredno nakon završetka Koncila bila uvučena u određenu koncilsku reformu. Ekumenski dijalog s Pravoslavnim crkvama prikazuje nam Zdislaw J. Kijas („Ekumenski dijalog s Pravoslavnim crkvama“, 427-444). Autor ističe kako se ograničava na službeni teološki dijalog uspostavljen voljom Pape, biskupa Rima, i Carigradskog patrijarha, koji bez sumnje datira na datum proklamiranja Koncilskog dekreta o ekumenizmu, *Unitatis redintegratio*, 21. studenog 1964. O tragičnoj okupaciji Poljske, zlu nacizma i komunizma koji su stvorili društvo straha, onog straha koji je ne samo poništavao duhovni i moralni život ljudi nego i bio moćno sredstvo u rukama okupatora, govori nam Stanislaw Grygiel („Priateljstvo stvara prostor pastoralnog djelovanja“, 445-449). Poziv Ivana Pavla II. „Ne bojte se“, priziva upravo na lomljenje tišine straha i na obranu ljudskog dostojanstva. I na kraju,

sažetu rekapitulaciju svih priloga u zborniku donosi Nikola Eterović („Zaključak. Dijelovi za sintezu“, 451-465).

Dakle, pred nama je Zbornik uistinu bogat različitim, manje-više zanimljivim, i manje-više korisnim informacijama. „Ima svega“ tako da će puno njih naći nešto „za svoju dušu“. Toplo ga preporučujem ljubiteljima crkvene povijesti i onima koji su općenito zainteresirani za ekleziologiju.

Zorica Maros

MUSLIMANI I KRŠĆANI U ZALAGANJU ZA ZAJEDNIČKO DOBRO

Michael IPGRAVE (ur.), *Izgradnja boljih mostova saradnje. Muslimani, kršćani i zajedničko dobro. Izlaganja četvrtog seminara „Building Bridges“ (Izgradnja mostova) održanog u Sarajevu 15.-18. maja 2005.*, Sarajevo: el-Kalem, 2011., 212 str.

U Britaniji živi preko dva milijuna muslimana koji su potomci doseljenika iz bivših kolonija. Zato se Anglikanska crkva trudi odgajati vlastite vjernike za poštovanje muslimana u vlastitoj zemlji i za dijalog kršćana i muslimana u svijetu. U tom duhu kenterberijski nadbiskup Rowan Williams nastavio je projekt svojega prethodnika „Building

Bridges – Izgradnja mostova“ za suradnju kršćana i muslimana. Projekt vode anglikanski svećenici koji po mandatu svojega poglavara organiziraju svake druge godine studijski susret muslimanskih i kršćanskih znanstvenika, svaki puta u drugoj zemlji. Susreti traju po tri radna dana; petnaestak stalnih sudionika bivaju pozvani na svaki od susreta a još petnaestak bivaju odabrani iz zemlje gdje se susret održava ili iz drugih krajeva. Četvrti takav susret održan je u Sarajevu od 15. do 18. svibnja 2005., uz suradnju Fakulteta islamskih nauka (FIN) i Vrhbosanske teologije. Program se sastojao od nekoliko javnih predavanja u Bošnjačkom institutu blizu katoličke katedrale, niza zatvorenih izlaganja s diskusijom u Vrhbosanskoj teologiji i završnog javnog događaja u kazalištu na kojem su govorili reis dr. Mustafa Cerić, kardinal Vinko Puljić i nadbiskup Williams.

Knjiga sadržava glavna izlaganja na tom susretu, ali na žalost ne i veličanstveni završni govor nadbiskupa Williamsa u kazalištu. Engleski original objavljen je u Londonu 2008., a ovaj prijevod na bosanski objavila je izdavačka kuća Islamske zajednice u BiH el-Kalem pod vodstvom dr. Ahmeta Alibašića, profesora na FIN-u. Prevoditelji su Džemaludin Latić, Azra Mulović, Mirza Sarajkić i Asim Zubčević. Na početku stoji popis službeno pozvanih sudioni-

ka te predgovor Michaela Ipgravea. Izlaganja su podijeljena u tri skupine: 1) „Vjernici i građani“ s pet predavanja (str. 5-80); 2. „U potrazi za zajedničkim dobrom“ sa šest predavanja (str. 81-149); 3. „Zajednička briga za zajednički svijet“ s četiri predavanja (str. 151-207). Michael Ipgrave predstavio je kratkim uvodom teme svakog od triju dijelova.

Maleiha Malik, musliman predavač na Pravnom fakultetu u Londonu izložio je temu o vjeri u javnosti s islamskog stajališta. Iznoseći islamsku kritiku moderniteta, ističe da je „glavna greška sekularizma što ‘skrene’ u subjektivizam“ (26) te s radošću ukazuje da „kroz konkretni čin vjerskog obreda islam na najčudesniji način ostavlja svoj trag u suvremenom svijetu“ (28). Uvjeren je da islam ima što ponuditi sekularnom svijetu. Anglikanski biskup, Paksitanac u Britaniji, Michael Nazir-Ali govorio je o temi „Vjernici i građani: kršćanska vjera i nacionalna pripadnost“. Istaknuo je da je država ozakonjenje pljačke ako u njoj nema pravde. Dugačkim citatom iz Poslanice Diognetu pokazao je da kršćani mogu postupati kreativno u napetosti između svoje „pridošlosti“ u svakoj državi i dinamičke prisutnosti u svojem društvu. Ja sam kratkim izlaganjem obradio temu „Vjera i nacionalni identitet katolika u Bosni i Hercegovini“ (45-50). Profesor s Pravoslavnog teološkog fakulte-

ta u Beogradu Bogdan Lubardić izložio je pravoslavnu tradiciju o suodnosu vjerničkog i građanskog identiteta. O suodnosu vjerničkog i građanskog identiteta u Velikoj Britaniji govorili su Zaki Badawi, direktor Muslimanskog koledža u Londonu i anglikanski svećenik Michael Ipgrave. Pokazali su kako su tri britanske nacije (Englezi, Škoti, Velšani) religijski pluralne te da uz to valja računati s „crnim Englezima, crnim Britancima“ koji pripadaju nekršćanskim religijama. U naglašavanju kako razlog isključivanja religijskih manjina u britanskoj povijesti nije bio ni teološki ni duhovni kažu: „Koliko kod da su anglikanski protestanti bili uvjereni u lažnost nekih rimokatoličkih doktrina, rimokatolike iz građanskog života nisu isključivali na osnovi načela ‘zabluda nema pravo’, već na brizi da li će politički biti odani oni čija vjera zahtijeva od njih pokornost papi u Rimu“ (69). Posebnu pozornost posvetili su odnosu muslimanskog identiteta i britanske građanske pripadnosti.

Tariq Ramadan, profesor islama na Univerzitetu u Fribourgu, obradio je islamsko poimanje zajednice, ali nije dostavio organizatoru tekst predavanja pa je ono pretipkano iz snimljene vrpce (84-92). Temelj su pet vrijednosti koje se izvode iz Kur’ana i suneta: religija (*din*), osobni integritet (*nafs*), um (*aql*), obitelj (*nasl*), imovina (*mal*); neki dodaju i čast. On traži

kolektivnu racionalnost kod muslimana kada se radi o vladavini i pravdi jer ne postoji ekskluzivni model muslimanske države. Isusovac John Langan, profesor katoličkog društvenog nauka na Univerzitetu Georgetownu u SAD-u, izložio je poimanje općeg dobra u sekularnom društvu prema novijim dokumentima crkvenog učiteljstva (93-107). Vjernici smiju djelovati politički, ali trebaju računati s pravima drugih. Fikret Karčić s FIN-a izložio je temu: „Bosanskomuslimanski učenjaci o vladavini i pravdi“ (108-112). Posebno se pozvao na Aliju Izetbegovića koji uči da je Bog ljude stvorio slobodnim i razumnim, i stoga ne postoje više i niže rase niti loše i dobre nacije. Vladimir Ćirić, beogradski istraživač kršćansko-muslimanskih odnosa, obradio je muslimanske i kršćanske poglede na različite modele vladavine (113-118). „U multietničkim i multikonfesionalnim zemljama, kao što su bile Jugoslavija i Sovjetski savez, suverenov princip čuvanja nacije na okupu bio je utemeljen na ideji ‘bratstva i jedinstva’. Tko god je govorio protiv ovog principa, smatran je za državnog neprijatelja i nužno je postajao politički zatvorenik“ (116). Malezijski znanstvenik Mohammad Hašim Kamali obradio je temu „Vlada i religija u Maleziji“ (119-133). Priznaje da u toj državi „religijske manjine imaju nedostatak kvalificiranih vjerskih učitelja i nastavnika što je

posljedica nepostojanja izravne financijske pomoći od strane vlade, ali i restrikcija za određene vjerske učitelje i propovjednike koji dolaze izvana“ (130) te predviđa da će se malezijska politika morati suočiti s etnicitetom i religijom.

Znanstvenik iz Gane John Azumah obradio je gledanje ljudi zapadne Afrike na model upravljanja i pravde (134-149). U obrazlaganju zašto nigerijski muslimani sumnjičavo gledaju na sekularnu državu kaže da se oni oslanjaju na primjer Muhameda koji je bio religijski vođa, vojnik i državnik. Za muslimane te države šerijat je sastavni dio njihova identiteta te „tvrde da je Šerijat stvar slobode religije“ (140). On priznaje da prema šerijatu nema jednakosti kršćana pred zakonom u muslimanskim državama te da određivanje kršćana kao zaštićene manjine (*zimmi*) zapravo znači diskriminaciju: „Siromaštvo i korupcija, koji su postali endemični u mnogim afričkim državama, povećavaju šanse za iskorištavanja i zloporabe sistema kao što je Šerijat“ (145). Navodi izreku biskupa Desmonda Tutua da sekularna država nije bezbožnička niti nemoralna, nego ona koja ne daje prednost nijednoj religiji. U zaključku predlaže izbjegavanje karikiranja drugih: „I kršćani i muslimani se trebaju prvenstveno informirati o tome što preporučuju drugima i informirati se i onome što taj drugi nudi“ (149).

U uvodu u treće poglavlje Ipgrave ističe da kršćani i muslimani trebaju djelovati skupa kako bi sve pripadnike pluralnih društava podsjećali „kakvu je svrhu Bog namijenio njihovu zajedničkom domu“ (153). Nadbiskup Rowan Williams u svojem izlaganju „Kršćanstvo, islam i izazov siromaštva“ (154-163) upozorava na služenje siromasima prema Novom zavjetu te od vjernika traži zalaganje „za učinkovit vjerski otpor siromaštvu“ (158). Trebali bismo se zalagati da ulaganje u razvoj bude etično te pomagati institucije koje štite slobodno područje ekonomske razmjene, a ograničavaju neodgovornu ekonomsku moć. Timothy J. Winter, suradnik za islam na Teološkom fakultetu u Cambridgeu, koji je kao dobro obrazovani kršćanin prihvatio islam, izložio je temu „Siromaštvo i Jišmaelova/Ismailova karizma“ (164-184). Ističe kako se Muhamed u svojem osebnom životnom stilu pridružio siromasima prihvaćajući siromaštvo kao sredstvo apostolata. S ponosom ističe da je „Isus iz evanđelja manje asketski lik nego Muhamed iz hadisa“ (173). Analizira islamsku tradiciju o pohodu Abrahama i Jišmaela Meki te o gradnji tamošnjeg svetišta. Abrahamovu spremnost da se liši svojih sinova prema Postanku tumači kao odabir siromaštva po Božjem naređenju (177). Preporuča muslimanima globalnu poniznost u duhu Muha-

medove izreke „Siromaštvo je moj ponos“ (178). Zato „binladenizam, sa svojim bijesom protiv globalne neravnoteže, razotkriva se samo kao drugi način bivanja Zapadnjakom, kako procjenjuje John Gray. Ako je svjetska trgovina nepravedna, ni napad na Svjetski trgovinski centar nije ništa manje nepravedan, poput rasta bujnog korova na istom smrdljivom tlu pohlepe, zavisiti i bešćutnosti“ (181). Poziva muslimane i kršćane da se približavaju „u ciljevima i viziji protiv globalne korporacijske monokulture pohlepe“ (184).

Ellen J. Davis, profesorica Biblije na Duke Universityju, Durham, Sjeverna Karolina, u izlaganju „Govor srcu“ (185-197) traži iz proročkih tekstova motivaciju za rad na društvenim promjenama te ističe da ljubav prema bližnjima traži čuvanje okoline. Iranski znanstvenik Aref Ali Nayed, koji djeluje na Teološkom fakultetu u Cambridgeu, u temi „Ajatologija i rahmetologija: Islam i okolica“ (198-207) predlaže teologiju znaka (*aya*) kao „projekt za oporavak islamske teologije“ (200). Za islamsku teologiju okoliša nužno je gledati prirodu i ljude kao očitovanje Božjeg suosjećanja u svijetu: „Čini se da smo izgubili smisao milosti jednih prema drugima i u svjetlu ovog gubitka upravo je vrijeme da se ponovo artikulira centralna pozicija milosti (*rahma*). Veliki teolozi prošlosti nisu bili bezosjećajni prema ljudima; zapravo

mnogi od njih su bili velike sufije i duhovni učitelji. Međutim to se zaboravilo i zapostavilo danas, djelomično zbog diskursa koji dolazi iz scijentizma“ (207). M. Ipgrave u zaključku naslovljenom „Izgradnja mostova u Bosni i Hercegovini“ ističe da su se na seminaru istaknula tri obzora u gledištima muslimana i kršćana: 1. Pročistiti sjećanje; 2. Štititi jedni druge u stresnom vremenima; 3. Prihvatanje drugih kao ljudi s kojima smo na istom zadatku i s kojima ćemo se naći pred Bogom.

Sam seminar je zoran znak suradnje kršćana i muslimana u Britaniji te u BiH. Knjiga podsjeća na taj događaj i nudi ljudima koji žele graditi mostove povjerenja teološku podlogu za ostajanje u vlastitom identitetu i otvaranje prema drugima.

Mato Zovkić

OBITELJ U NOVOM ZAVJETU U GRČKO-RIMSKOM SOCIJALNOM OZRAČJU

Carolyn OSIEK – David L. BALCH, *Families in the New Testament World. Households and House Churches*, Westminster John Knox Press, Louisville, Kentucky, 1997., 329 str.

Američki bibličar Wayne A. Meeks objavio je 1983. studiju *The First Urban Christians. The Social*